Szabó Ildikó–Örkény Antal

Középiskolások társadalmi cselekvési mintái

Az államszocialista időszakban Magyarországon többé-kevésbé minden szervezet politikai meghatározottságú volt, legfeljebb csak az a bizonyos köldökzsinór nyúlt az évek folyamán egyre hosszabbá, mellyel a politika vérkeringésébe bekapcsolódtak. A rendszerváltás „csendes felfordulásában" aztán a politika jelentéstartalma és intézményrendszere, a politikai szervezetek világa, illetve a magyar társadalom szervezeti élethez való viszonya is alapvető változásokon ment keresztül. A szervezeti élet radikálisan átalakult. A korábbi politikai vagy kvázipolitikai szervezetek dominanciája megszűnt, a szervezetek depolitizálódtak, korábban ismeretlen, új szervezetek és szerveződések jöttek létre, illetve évtizedekkel ezelőtt megszüntetettekről derült ki, hogy valójában csak Csipkerózsika-álmukat aludták. A szervezetek egy-egy típusának korábbi egyeduralmát plurális viszonyok váltották fel. Jelenleg Magyarországon körülbelül százötven országos gyermek- és ifjúsági szervezet ismeretes. A szervezetek kínálata jellegük, értékirányultságuk és tevékenységi formáik szempontjából egyaránt „piacosodott".

A szervezettség változatai

A rendszerváltással a szervezetek száma növekedett ugyan, de radikálisan csökkent azoké, akik formálisan is kötődtek hozzájuk. Ezt a tényt azonban önmagában még sem pozitívan, sem negatívan nem értékelhetjük. A csökkenés egyik oka az volt, hogy a rendszerváltással a nyilvános társadalmi cselekvés lehetőségei kiszélesedtek: a politikai szervezeti tagság megszűnt az érdekérvényesítés és a befolyásolás egyetlen lehetősége lenni. A demokratikus intézményrendszer kiépülésével az állampolgárokra már nem nehezedett olyan kényszer, amely a szervezetek felé vitte volna őket. Igaz ez az ifjúsági szervezetekhez való csatlakozásra is. Emellett a csökkenésben a korábbi szervezeti élet elidegenítő hatása, a politikából és mindenféle szervezettségből való általános kiábrándulás is szerepet játszott, valamint a depolitizált magán- és társadalmi élet fenntartásának igénye és a kedvező tapasztalatok hiánya. A társadalom jelentős csoportjai nem, vagy csak lassan ismerték fel az új típusú politizálásban rejlő lehetőségeket. Nem növelte a szervezetek vonzerejét az sem, hogy az első időkben azok egy része, akik felismerték az új lehetőséget, a politikailag be nem fejezett meccseket akarta a civil szervezetek keretei között lejátszani. A civil szervezetek nemegyszer a politikai érdekharcok színtereivé váltak, vagy áldozataiul estek azoknak. Sokáig magukon viselték tehát a politikai megosztottság jegyeit. A formálódó civil szervezeti szféra nem mindig tudott elszakadni a politika köldökzsinórjától, s ez nem kedvezett annak, hogy a társadalom megtanuljon élni vele. Végül pedig az is hozzájárult a szervezettség drasztikus csökkenéséhez, hogy megszűnt az úgynevezett politikai tömegszervezetek korábbi szimbiózisa a munkahelyekkel és az iskolákkal, és ezzel véget ért strukturálisan biztosított rekrutációjuk is. Ez a szervezeti és a munkahelyi/iskolai érdekek korábbi összefonódásának a meg-

szűnése szempontjából örvendetes tény kapcsolati veszteséggel is járt abban a gyakorlati értelemben, hogy ettől kezdve a szervezetekben rejlő lehetőségek a dolgozók, illetve az iskolások egy része előtt rejtve maradtak. Azok a technikák pedig, amelyekkel az egyre-másra alakuló szervezetek önmaguk tényleges és lehetséges értékeit vonzó módon tudták volna megjeleníteni, a rendszerváltás utáni első években még nem alakultak ki.

A tagsági kényszer megszűnésével a személyes motivációk csak keveseket ösztönöztek szervezeti életre. A korábbi motivációkat – a formális tagsággal összefüggő érvényesülés reményét és a politikai elvárásokhoz való igazodást – más, az érintettek személyes értékrendjében gyökerező motivációk váltották fel. A szervezetek oldaláról nézve a viszonyt, a korábbi kínálat meglehetősen monolit volt: elsősorban olyan politikai, illetve politikaközeli karrierek ígérete, amelyek kisebb vagy nagyobb mértékben, de maguk alá gyűrték az egyént. Ezzel szemben az újonnan létrejött szervezetek széles körű lehetőségeket biztosítottak az egyéni vagy a kiscsoportos érdekek érvényesítésére. Az új szervezetekben megnőtt az egyéni kezdeményezések fontossága. Ezekre korábban nem volt lehetőség. Az érdekek fölerősödhettek és diverzifikálódhattak: kiderült, hogy a szervezeteken keresztül pénzt, nyilvánosságot, befolyást lehet szerezni. Az új lehetőségek felismerése és kihasználása szempontjából is igaz azonban az, ami a társadalmi javaknak a rendszerváltás nyomán zajló újraelosztását általában is jellemezte: egyes csoportok előnyösebb, mások hátrányosabb helyzetben voltak és vannak.

A politikai változások mintegy időben összesűrűsítve dobták a társadalmi térbe Magyarországon azt a szervezeti-szerveződési sokszínűséget, amely a nyugati világban egy több évtizedes, evolúciós folyamatban alakult ki. A második világháború után a modern nyugati társadalmakban az állampolgárok és az államhatalom viszonya sok változáson ment át. A privát szféra értékének és jelentőségének tudatosodásával párhuzamosan nagy mértékben kitágult és depolitizálódott a köz fogalma. Talán éppen a világháború sajátos társadalom-lélektani tanulságaképpen is, az államhoz és a hatalomhoz való viszonyban mindinkább magától értődővé vált a társadalmi és az állampolgári együttműködés, anélkül azonban, hogy a szembenállás hagyománya megszakadt volna. (Az 1968-as diáklázadások eseménytörténete és utóélete jól mutatja, hogy a konfrontáció és a kooperáció sajátos dinamikájában a szembenálló felek fokozatosan ez utóbbi jegyében alakították át stratégiájukat.) Felértékelődött a lokalitás és megnőtt a civil szféra jelentősége. A meglévők mellett újfajta társadalmi cselekvési formák kristályosodtak ki, amelyekben a szervezettség korábbi jelentése értelmét vesztette, oly mértékben épültek be az egyének mindennapi életébe.

A hagyományos polgári szervezeti élet revitalizációjával párhuzamosan Magyarországon is megjelentek azok az új társadalmi cselekvési formák, amelyek a nyugati világban az elmúlt évtizedekben erősödtek meg. Ezek egyik típusát a *társadalmi mozgalmak* alkotják. A társadalmi mozgalmak – a tevékenységi formák univerzalitására és a személyiség egészének meghatározására törekvő úttörő- és cserkészmozgalomtól eltérően – rendszerint egyetlen célra koncentrálnak és a célokkal rokonszenvezőket tömörítik, de az is gyakori, hogy csak egyetlen akcióra szerveződnek. Tagjaik ad hoc csoportokat alkotnak, egymással sokszor csak laza kapcsolatban állnak, nem élnek közösségi életet a klasszikus szervezeti recept szerint, és általában nem különülnek el életkor szempontjából másoktól. Ugyanakkor a célkitűzéseik megvalósítására igénybe vett eszköztáruk rendkívül sokszínű. A médiumokkal, a reklámmal, a fogyasztással, a tudomány, a jog, a gazdaság és a kultúra lehetőségeivel éppúgy élnek, mint az akció, a demonstráció, a happening és a nyilvános tiltakozás legkülönbözőbb eszközeivel. A társadalmi mozgalmak nem tisztelik az államhatárokat: ha úgy adódik, átlépik őket, és nemzetek feletti integrációs formákat vesznek fel. Céljaik mentén az emberek új, állampolgárságuktól független csoportjait hozzák létre. Ilyen társadalmi mozgalmak bontakoztak ki például az antimilitarizmus, a környezetvédelem, az állatvédelem, a feminizmus, az antirasszizmus vagy az emberi jogok védelme eszméje körül.

Az új társadalmi cselekvési formák másik típusa az állampolgári részvétel kiszélesedésével alakulhatott ki, elsősorban a lokalitások szintjén, illetve, a lokális szintekből ki-

indulva. A *helyi autonóm szerveződések* jellegzetes példái azok a kezdeményezések, amelyek az egyházakhoz, iskolákhoz, kulturális intézményekhez, műemlékekhez, hagyományokhoz – a helyi közélethez és köztudathoz – kapcsolódnak. Témánk szempontjából érdemes külön is kiemelnünk az ugyancsak ide sorolható gyermek- és ifjúsági települési önkormányzatokat, amelyeknek különös jelentőségük van az állampolgári kultúra elsajátítása szempontjából. A demokratikus állampolgári szocializáció e sajátos formái révén a fiatalok szinte észrevétlenül jutnak mindazoknak a készségeknek a birtokába, amelyek nélkülözhetetlenek, hogy felnőttkorukban kompetens állampolgárok legyenek, és szoknak hozzá ahhoz, hogy egyenrangú partnerei a felnőtt társadalomnak. *(1)*

A politikai és társadalmi cselekvések értelmezése és a hozzájuk való viszony vizsgálata érthetően érzékeny pontja volt mind az emberek politikához való viszonyának, mind pedig az elmúlt évtizedekben formálódó magyar politikai szociológiának, mivel a velük kapcsolatos problémák a rendszer legitimitásának és az iránta való lojalitásnak a kérdéseit súrolták. Az államszocialista hatalom talán legfélelmetesebb belpolitikai mumusa a társadalmi önszerveződés volt. Ugyanakkor a mindenkori hatalomnak szüksége volt arra, hogy társadalom-lélektani legitimitása a szervezetek működésében is folyamatosan visszaigazolódjék. Mivel elvárásainak megfelelően az állampolgárok közcselekvésének a lojalitást kellett kifejezniük, a szervezetek mindenekelőtt demonstratív funkciókat láthattak el. *(2)* Minden olyan szervezett társadalmi cselekvés illegitimnek és politikailag ellenségesnek minősült, amelynek nem a hatalom szervezetei biztosítottak keretet. *(3)* Az a tény, hogy a legitim és illegitim cselekvési módok között nem egyszerűen jogi-adminisztratív és mégcsak nem is pusztán politikai természetű választóvonal húzódott, hanem magához a politikai rendszerhez való lojalitásnak a kétségbe vonhatósága vagy kétségbe vonhatatlansága, meghatározta az emberek viszonyát mind a szervezetekhez, mind pedig a kollektív társadalmi cselekvésekhez. *(4)* Természetesen az engedélyezett tevékenységeknek teret adó szervezeti keretek is magukban hordták a politikai autoritás kétségbe vonásának a lehetőségét.

A hagyományos polgári szervezeti élet revitalizációjával párhuzamosan Magyarországon is megjelentek azok az új társadalmi cselekvési formák, amelyek a nyugati világban az elmúlt évtizedekben erősödtek meg. Ezek egyik típusát a társadalmi mozgalmak alkotják. A társadalmi mozgalmak – a tevékenységi formák univerzalitására és a személyiség egészének meghatározására törekvő úttörő- és cserkészmozgalomtól eltérően – rendszerint egyetlen célra koncentrálnak és a célokkal rokonszenvezőket tömörítik, de az is gyakori, hogy csak egyetlen akcióra szerveződnek.

Miközben a hatvanas évektől Nyugaton mindinkább átalakult a politizálás és átfordult a közvetlen társadalmi cselekvés különböző módozataiba, addig Magyarországon még a klasszikusnak számító politikai pártokhoz kötődő módozatok sem voltak legálisak. A négy évtized alatt kialakult szervezeti rendszer gyakorlatilag a nyolcvanas évek végéig változatlan maradt. A magyar politikai intézményrendszerben még a status quot meg nem kérdőjelező reformkommunisták és párton kívüli reformértelmiségiek rendszerpuhító hatása is anélkül érvényesült egészen a legutolsó pillanatokig, hogy szervezett politikai erővé váltak volna. *(5)* A rendszer az utolsó évek status quot megkérdőjelező szerveződéseit *(6)* pedig egyáltalán nem tudta kezelni. *(7)*

Az államszocialista rendszer a társadalmi akarat- és érdekérvényesítés sajátos premodern (nem intézményesült és nem nyilvános) formáit tartotta fenn vagy termelte ki: a klientalizmust, a kijárást és a lobbizást. Ezek az érdekérvényesítő mechanizmusok nem jelentek ugyan meg szervezeti keretek között, de egyrészt sikeres működésüknek feltétele volt az

aktorok szervezeti tagsága, másrészt az akciók politikai legitimációját és az aktorok védettségét a szervezetek biztosították. A politikai szocializáció egyszerre irányult a szervezeteken belüli és a szervezetekkel való érvényesülés játékszabályainak és a premodern érdekérvényesítő mechanizmusoknak az elsajátítására. Az úttörőszervezet és a KISZ legfontosabb szocializációs hozadéka az volt, hogy a felnövekvő nemzedékek rajtuk keresztül tanulták meg a politikai viselkedés nyilvános szabályait és a nem nyilvános érdekérvényesítés politikai határait. *(8)* Olyan, nyugati értelemben vett, a társadalmi mienk-tudaton alapuló társadalmi és politikai szervezetek, mozgalmak és helyi autonóm kezdeményezések pedig, amelyek az állampolgári emencipáció ágensei lehettek volna, gyakorlatilag nem voltak. *(9)*

A régi típusú szervezeteket nem szerették az emberek és nem érezték igazán a magukéinak, de hozzájuk szoktak, ha kellett, hozzájuk is idomultak, és megtanulták alibiként használni őket egyéni és csoportos érdekérvényesítési cselekedeteikhez. A rendszerváltás utáni új szervezeteket nem ismerték, gyanakvással vagy nosztalgiával figyelték őket, de a szervezett cselekvési formáknak összességükben nem volt hitelük.

A szervezetekhez való viszony értelmezése

A rendszerváltás óta felnőtt egy nemzedék, amely az előző rendszerből legfeljebb csak a gyakorlatilag kötelező kisdobosságról rendelkezik személyes emlékekkel. Ugyanakkor családjukon belül ők is ismereteket szerezhettek azokról az ellentmondásos viszonyokról, melyek közt a szüleik éltek, s ők is ki voltak téve a szervezetekkel kapcsolatos közvélekedés hatásainak. Jogosan merül fel tehát a kérdés, hogy hat évvel az államszocializmus összeomlása után mit jelent a szervezetek világa a magyar fiatalok számára? Egy 1995-ben publikált adat szerint csak kevesebb, mint egy százalékuk tagja valamilyen ifjúsági szervezetnek *(10)* Egy másik 1995-ös adat szerint a 18-35 évesek 1,8 százaléka vesz részt valamilyen ifjúsági politikai szervezetben. *(11)* A szervezetek taglétszámán alapuló becslés szerint a középiskolás korosztály 3–5 százaléka tartozik valamilyen szervezethez. *(12)* Egy évvel később, a mi középiskolások körében végzett vizsgálatunkban ennél is többen válaszoltak igennel arra a kérdésre, hogy tagjai-e valamilyen szervezetnek: a gimnazisták és a szakközépiskolások 13-13, a szakmunkástanulók 11 százaléka. *(13)*

A következőkben elsősorban ennek a vizsgálatunknak az eredményeire támaszkodunk. Kérdéseink egy része azonban szerepelt egy 1995-ben, két kecskeméti főiskola hallgatói körében végzett vizsgálat kérdései között is. Esetenként ez utóbbi kutatás eredményeit is bemutatjuk.

A különböző vizsgálatok adatai között szembetűnő az eltérés. Ez nem pusztán abból fakad, hogy a mi mintánkban kizárólag iskolások voltak, akik jobban megtalálják az utat a szervezetekhez, hanem feltehetően abból is, hogy a mi kérdésünk nem korlátozódott az „ifjúsági" szervezetekre. Mindazonáltal a konkrét válaszokból kiderült, hogy a diákok rendkívül szélesen értelmezték a szervezeti tagságot. A nyitottan megfogalmazott kérdésre adott válaszok jól mutatják, hogy mit is jelent az utolsó éves középiskolások számára a „szervezet" fogalma. A magukat szervezeti tagoknak minősítők egyötöde valamilyen sportegyesület tagja (vagy sportklubba, konditerembe, fitness klubba jár). További egytizedük pedig a különböző társadalmi intézményekhez, egyesületekhez, klubokhoz, szövetségekhez, körökhöz stb. fűződő kapcsolatára utalt válaszában (például azt az egyházat említette, amelyikhez tartozik, illetve a különböző szabadidő-tevékenységeket, érdeklődési területeket, hobbitevékenységeket átfogó szervezeti formákat). *(14)* Természetesen hagyományos ifjúsági szervezeteket és politikai pártokat-mozgalmakat is említettek, ha elenyésző arányban is. *(15)*

Úgy tűnik tehát, hogy a szervezet fogalma az elmúlt évek intézményi világának átalakulásával parttalanná vált. Ez egyrészt azt az örvendetes tényt jelzi, hogy ma már a fiatalok nemcsak a politikai szervezeteket tekintik szervezeteknek, és hogy több olyan szervezett tevékenységben is részt vesznek, ahol jól megférnek egymással a különböző nemzedékekhez tartozók. Másrészt azonban az is kiolvasható a válaszokból, hogy a középiskolások nem elhanyagolható része nincs pontosan tisztában azzal, hogy mit is jelent a

szervezeti tagság. Ezt a fogalmat az informális csoporttagság ellentéteként értelmezik. Ebből a szempontból valószínűleg nem különböznek a társadalom más csoportjaitól.

Egy kérdőíves vizsgálatnak csak az egyik lehetséges célja annak a megismerése, hogy a megkérdezettek közül mennyien rendelkeznek formális szervezeti tagsággal. Az a tény, hogy a diákok nem tudják pontosan, hogy különböző kötődéseik megfelelnek-e a szervezeti tagság kritériumának, az ismeretek bizonytalansága mellett azt a valóságos tényt is tükrözi, hogy – a szaktevékenységet folytató szervezetek kivételével – akármilyen szervezeti típusról is legyen szó, a bennük folyó tevékenység rendre átlépi saját definíciója határait. Másképpen fogalmazva: a szervezett tevékenységek sokszor interferálnak egymással, feloldódnak a szabadidő eltöltésében, mint olyan tágabb keretben, amely szempontjából ha nem is mindegy, hogy milyen szervezet áll a tevékenység mögött, de nincs túl nagy jelentősége.

A szervezettség fogalmának bizonytalansága még nem jelenti azt, hogy a diákok a konkrét szerveződésekről ne rendelkeznének valamilyen elképzeléssel. A hozzájuk való viszonyuk természetesen a szerveződések „tartalmának" és „formájának" a kérdése is. Abból kiindulva, hogy a modern társadalmakban az állampolgári politizálás már nem korlátozódik a képviseleti demokrácia lehetőségeire, a politikai szervezetek biztosította keretekre és az általuk szervezett megmozdulásokra, illetve a választásokon való részvételre, hanem mindinkább feloldódik a szélesebb értelemben vett és a közvetlen részvételt biztosító társadalmi gyakorlatban, vizsgálatunkban fontosnak tartottuk annak feltárását is, hogy milyen potenciális aktivitás jellemzi a diákokat: milyenek az attitűdjeik egyrészt a különböző társadalmi és politikai szervezetek és szerveződési formák, másrészt pedig azok iránt a célkitűzések iránt, amelyek szervezett cselekvésre késztetik az embereket. Mit csinálnának, ha szembe találnák magukat valamilyen szervezettel, mozgalommal vagy akcióval, és milyen „ügyek" érdekében mozdulnának meg? Bár nem hisszük, hogy az elképzelt álláspontok minden esetben feltétlenül összhangban lennének a tényleges helyzetben születendő döntésekkel, úgy véljük, a diákok válaszai képet adnak állampolgári cselekvési mintáikról.

Kérdéseinkkel elsősorban döntési helyzeteket modelláltunk: különböző szerveződési célokat és tevékenységi formákat kínáltunk fel a diákoknak. Egyrészt arra voltunk kíváncsiak, hogy adott esetben szívesen részt vennének-e különböző szervezetekben (jótékonysági, emberjogi és rasszizmus ellenes szervezetben, a diákönkormányzatban, hagyományőrző, illetve sportegyesületben, politikai pártban, vallási szeretetszolgálatban), másrészt arra, hogy mit csinálnának, ha különböző célok elérése érdekében szervezett akciókról (feministák, környezetvédők, katonaiszolgálat-megtagadók, középiskolások, cigányok aláírásgyűjtési akcióiról) értesülnének. Végül egy középiskolai konfliktus kapcsán különböző lehetséges reagálási módokról kellett megmondaniuk, hogy hasonló esetben élnének-e velük vagy nem.

A szervezetek vonzereje

A vizsgált cselekvési minták közül a legkisebb mozgósító erővel a szervezeti tagság bír. Jóllehet a belépés aktusában kifejeződik a személyes értékrend, a formális tagság még nem igényel különösebb aktivitást. A belépésre vonatkozó kérdések nem érintették a szervezetek profiljával összefüggő elkötelezettségnek a személyes cselekvésben való kifejeződését.

Nyolc szervezettípus tagságára kérdeztünk rá. A diákok átlagosan 3,69 szervezet működésében vennének részt szívesen. Ez a mérsékelt motiváció az iskolák típusa szerint sem különbözött lényegesen: míg a gimnazisták átlagosan 3,89 szervezetet választottak, addig a szakközépiskolások 3,67-et, a szakmunkástanulók pedig 3,57-et. Vizsgálatunk egyik legfontosabb tanulsága éppen az, hogy – ellentétben a diákoknak a politika szférájához való érzelmi és értékelő viszonyával *(16)* –, a szélesebb értelemben vett *állampolgári aktivitás* különböző fajtáival, céljaival és formáival kapcsolatos álláspontjaikban már kisebb különbségek vannak közöttük annak függvényében, hogy milyen iskolatípusokba járnak, söt, esetenként a szakmunkástanulók tűnnek a leginkább aktivizálható csoportnak.

Szívesen részt venne	Gimnazisták	Szakközép-iskolások	Szakmunkás-tanulók	Tanító-képzősök	Műszaki főiskolások
Sportegyesületben	77	81	81	67	74
A diákönkormányzatban	57	49	48	61	56
Az emberi jogokat védő szervezetben	76	74	70	73	55
Jótékonysági szervezetben	71	70	69	76	54
Fajgyűlölet ellen fellépő szervezetben	45	43	37	50	35
Hagyományőrző egyesületben	44	38	36	44	34
Politikai pártban	12	10	10	5	8

1. táblázat

Milyen szervezetek működésében vennének részt szívesen, százalékban

Összehasonlítva az egyes szerveződések népszerűségét a középiskolások és a kecskeméti főiskolások *(17)* között, a legszembetűnőbb különbséget a jótékonysági szervezethez való viszonyban tapasztaljuk. A jótékonyság sokkal népszerűbb a középiskolások és a tanítóképzősök, mint a műszaki főiskolások között. A tanítóképzősök a sportszervezet – és kismértékben a politikai pártok – kivételével minden tevékenységben szívesebben vennének részt, mint a műszaki főiskolások.

Ami a középiskolásokat illeti, a gimnazisták több szervezetben vennének részt, mint a szakközépiskolás és a szakmunkástanulók (diákönkormányzat, antirasszista szervezet, hagyományőrző szervezet). Ennek azonban az a magyarázata, hogy a gimnazisták nagyobb része lány, a másik két iskolatípusba viszont főként fiúk járnak:

- szakközépiskolás fiúk 3,1 szervezet;
- gimnazista fiúk 3,2 szervezet;
- szakmunkásképzős fiúk 3,3 szervezet;
- szakközépiskolás lányok 3,9 szervezet;
- gimnazista lányok 4,1 szervezet;
- szakmunkásképzős lányok 4,4 szervezet.

A fiúk és a lányok minden iskolatípusban különböző arányokban válaszolták azt, hogy szívesen részt vennének az egyes szervezetekben. A lányok általában aktívabbak, mint a fiúk, de míg a lányok közül azok vennének részt a legtöbb szervezetben, akik gimnáziumba járnak és azok a legkevesebben, akik szakmunkásképzőbe, addig a fiúk között – ha valamivel kisebb mértékben is, de – éppen ellenkező tendencia érvényesül: a szakmunkástanulók a legaktívabbak és a szakközépiskolába járók a legkevésbé azok. A különbségekre jellemző, hogy a legkevésbé aktív lányok (a szakmunkástanulók) is több szervezetet választottak, mint a legaktívabb fiúk (a szakmunkástanulók). Adataink előrejelzik, hogy az új nemzedékek színre lépésével a nemek társadalmi aktivitásában látványos paradigmaváltás következhet be.

Az egyes szervezettípusok választását illetően is számottevő különbségek mutatkoznak a lányok és a fiúk között. A sport és a politika kivételével a lányok minden iránt nyitottabbak, mint a fiúk. Sportegyesületbe, illetve politikai pártba is csak alig valamivel kevesebb lány lépne be, mint fiú, míg a többi szervezetben – köztük nemcsak a hagyományosan a női szerepre építő jótékonysági szervezetben és vallási szeretetszolgálatban, hanem a férfiasabb iskolai politizálás intézményében, a diákönkormányzatban is – jelentős fölényben lennének a fiúkhoz képest. Mivel a kérdések közt szereplő szervezeti formák közül éppen a sportegyesület és a politikai párt tekinthető a leginkább hagyományosnak, az adatokból azt is kiolvashatjuk, hogy a lányok az olyan, a rendszerváltás előtt Magyarországon kevésbé ismert és még kevéssé meghonosodott szerveződések iránt is fogékonyabbak (legalábbis szándékaik szintjén), mint a jótékonysági, a rasszizmus ellenes és az emberi jogokat védő szervezetek.

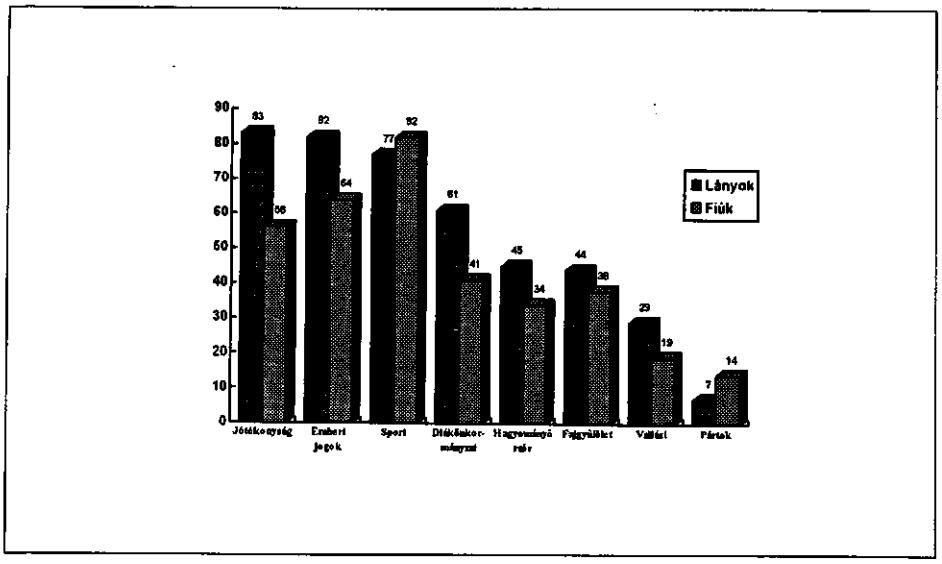

1. ábra
A választott szervezetek típusa nemek szerint

Végül megnéztük, hogy a puhább szociálpszichológiai tényezők milyen szerepet játszanak az attitűdökben, azaz hogy a szervezetek iránti nyitottságot befolyásolja-e a politika érzelmi és értékelő percepciója? Vajon azok, akik pozitívabb érzelmeket táplálnak a politika alapintézményei iránt, illetve, akik a politikát pozitívan értékelik, hajlamosabbak-e a tagságra, mint azok, akik nem kedvelik a politikát és nem tekintik értéknek?

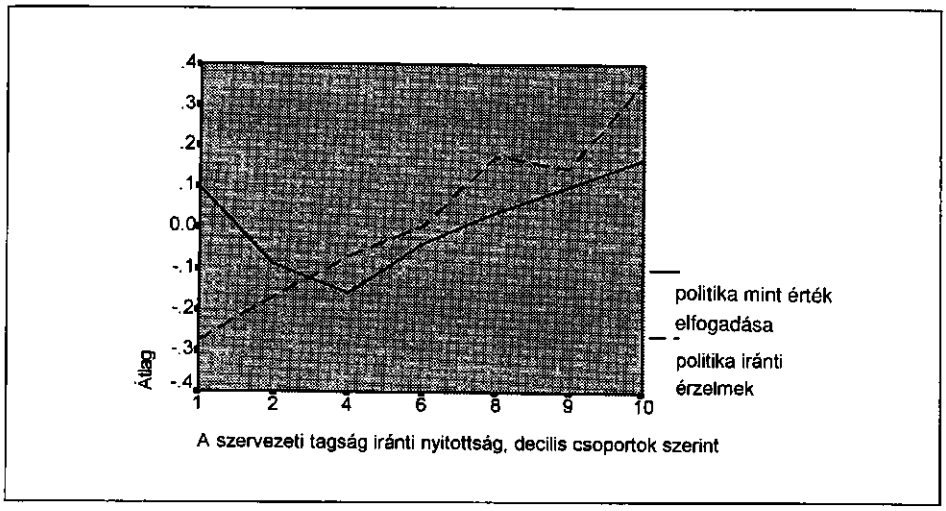

2. ábra
A szervezetekhez való csatlakozás összefüggése a politikai érzelmekkel, (18) illetve a politikával, mint értékkel; (19) az értékek és érzelmek faktorszkór-átlagai az egyes decilis csoportokban (20)

Az érzelmek és az aktivitás összefüggnek egymással: akik nyitottabbak a szervezetek irányában, pozitívabb érzelmeket táplálnak a politika iránt. Ugyanakkor a politika értékelése és

a szervezetekbe való belépés hajlandósága között nincs egyenes vonalú összefüggés. A legpasszívabbak majdnem ugyanúgy hajlamosak pozitívan értékelni a politika világát, mint a legaktívabbak. E mögött talán a politizálás kétféle koncepciója húzódik meg. A kevésbé aktívak éppen azért visszahúzódóbbak, mert látják ugyan a politika értékeit, de a professzionálisok illetékességébe utalják a politizálást. Velük szemben az aktívabbak, miközben ugyancsak pozitívan értékelik a politikát, egyúttal olyan világnak is tekintik, amelyhez személyes közük van.

Az aláírásgyűjtésekhez való viszony

Kérdéseink következő csoportjában egy, a szervezeti tagságnál aktívabb cselekvési formához: az aláírásgyűjtéshez rendeltünk különböző célokat. Azt kérdeztük, hogy mit tennének a diákok, ha tudomást szereznének egy olyan aláírásgyűjtési akcióról, amelyet

– a feministák szerveznek azért, hogy a nők megfelelő arányban legyenek képviselve a parlamentben;

– középiskolások szerveznek azért, hogy minden nagyobb településen legyen ifjúsági önkormányzat és válasszanak diákönkormányzatot;

– egy cigányszervezet indít azért, hogy szigorúbban büntessék meg a cigányellenes megnyilvánulásokat;

– a környezetvédők kezdeményeznek azért, hogy zárják be az atomerőműveket és

– a katonaiszolgálat-megtagadó fiatalok szerveznek az általános hadkötelezettség eltörléséért?

Mindegyik cselekvési formához négyféle személyes viszonyulást kínáltunk fel: azt, hogy nem vennének benne részt, mert vagy nem értenek vele egyet, vagy mert nem érdekli őket; aláírnák; végül pedig, hogy maguk is gyűjtenének aláírásokat.

Ha az akciót...	Gyűjtene aláírásokat		Aláírná		Nem érdekli		Nem ért vele egyet	
	közép-iskolások	fő-iskolások	közép-iskolások	fő-iskolások	közép-iskolások	fő-iskolások	közép-iskolások	fő-iskolások
középiskolások szervezik	13	14	57	61	26	15	4	11
környezetvédők szervezik	17	15	46	33	12	6	25	47
a feministák szervezik	5	3	44	32	39	9	12	44
szolgálatmegtagadók szervezik	11	15	24	40	17	10	47	31
cigányszervezet szervezik	3	3	20	21	35	23	41	53

2. táblázat

A középiskolások és főiskolások aláírásgyűjtési akciókhoz való viszonya, százalékban

A középiskolások a leginkább a környezetvédők és a középiskolások céljaival azonosulnának. Összességében 70 százalékuk támogatná aláírásával az ifjúsági önkormányzatokat. A vizsgált célkitűzések közül ezt fogadják el a legtöbben: alig vannak, akik nem értenének vele egyet. Az adatokból azonban az is kitűnik, hogy bár a környezetvédők számíthatnának a leginkább aktív közreműködésükre, céljaik meg is osztják őket: egynegyedük nem értene egyet akciójukkal. Ezzel szemben a feministák nem váltottak ugyan ki látványos aktivitást a diákokból, de nem is utasítják őket el nyíltan: több mint kétötödük aláírásával támogatná őket, több mint egyharmaduk körében pedig csendes közönyre találnának. Talán a hétköznapi diskurzusok feminizmushoz kapcsolódó, ironikus felhangjai miatt nem merik sokan nyíltan vállalni aktív támogatásukat. A legtöbb diák a szolgálatmegtagadókkal nem ért egyet, a legkeve-

sebben pedig a cigányellenes megnyilvánulások szigorúbb megbüntetéséért indított akciót támogatnák. Összességében a válaszokból inkább érdektelenség és passzivitás rajzolódik ki.

Mindezeken azonban nem lepődhetünk meg, hiszen 1994-ben a főiskolások körében hasonló tendenciákat figyelhettünk meg. Számukra is a középiskolások érdekvédelme mutatkozott a legvonzóbb mozgalmi kérdésnek, ezt követte a környezetvédelem, a szolgálatmegtagadás és a nők egyenjogúságának a kérdése, míg a sort a cigányok önszerveződése és érdekképviselete zárta. A középiskolások és a főiskolások között nincs különbség a legaktívabb formákhoz: az aláírásgyűjtéshez való viszonyban. Ugyanakkor a főiskolások körében feltűnően kevesebben mutattak érdektelenséget a társadalmi mozgalmak iránt, mint a középiskolások között: a főiskolásokat vagy a mérsékelt támogatás (az aláíráshoz való csatlakozás), vagy az aktív elutasítás attitűdje jellemezte. A szolgálatmegtagadók akciója kivételével a főiskolások az összes többi akcióval kevésbé értenének egyet, mint a középiskolások. Különösen elutasítóak a főiskolások a középiskolásokhoz képest a feministák és a környezetvédők kezdeményezésével szemben.

A főiskolások két almintája viszont nem mindig mutatott tökéletes hasonlóságot egymással. A tanítóképzősöket a környezetvédők aktivizálnák a legnagyobb arányban, ezt követi a középiskolások kezdeményezése azért, hogy a településen legyen ifjúsági önkormányzat (16, illetve 14 százalékuk gyűjtene aláírásokat). A műszaki főiskolások viszont, akiknek a többsége fiú, az általános hadkötelezettség eltörléséért gyűjtenének elsősorban aláírásokat (17 százalék). Ez a cél a főként lányokból álló tanítóképzősök között csak a harmadik helyen áll (9 százalék). Mindkét főiskolán a középiskolások kezdeményezését írnák alá a legtöbben (a képzősök kétharmada, a műszakiak fele). Különbségek vannak a két főiskola hallgatói között a cigányellenes megnyilvánulások szigorúbb büntetéséért indítandó akció megítélésében: a műszakiak közel 60 százaléka nem értene vele egyet, 13 százalékuk nem tudja, mit csinálna, szemben a képzősökkel, akiknek „csak" kevesebb mint 50 százaléka nem értene egyet vele, viszont 23 százalékuk nem tudja, mit csinálna.

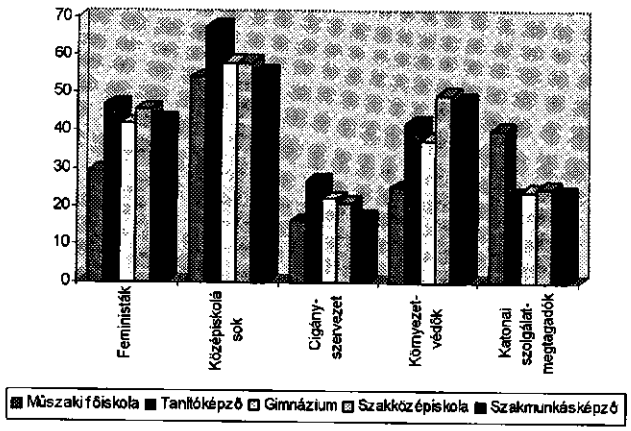

3. ábra

A középiskolások és főiskolások aláírási készsége különböző akciókban, százalékban

A középiskola három típusában a tanulók gyakorlatilag azonos arányban választották a középiskolások, a feministák és a szolgálatmegtagadók kezdeményezésével kapcsolatban a rendelkezésükre álló válaszalternatívákat. A lányok az első két esetben aktívabbak voltak. A környezetvédők céljaival elsősorban a szakképzést adó iskolák tanulói azonosultak. Míg közülük minden ötödik diák maga is gyűjtött volna aláírásokat és minden második aláírta volna a tiltakozást, addig a

gimnazistáknak csak az egynyolcada vállalkozott volna az előbbire és kétötöde az utóbbira. A lányok ebben az esetben is aktívabbnak bizonyultak. Végül a cigányszervezet akciója az érettségit adó iskolák diákjait valamivel jobban megosztotta, mint a szakmunkástanulókat. Az előbbiek közül ugyan többen támogatnák aláírásukkal, de többen nem is értenének vele egyet, míg az utóbbiak gyakrabban választották a „nem érdekel" alternatívát. A lányok most is aktívabbnak bizonyultak, bár ebben az esetben volt a legkisebb a különbség a fiúk és a lányok válaszai között.

A nők képviseletének kérdésében többen mozdulnának meg, mint a szolgálatmegtagadás érdekében. Érdekes, hogy miközben a lányok jóval aktívabbak a fiúknál az olyan akciókban is, amelyek a női szerepeket külön is felvetik – ilyenek a feminizmussal és az egyenjogúsággal kapcsolatos akciók –, csak kevesen vennének tevőlegesen részt: csak 7 százalékuk gyűjtene személyesen is aláírásokat. Ebben az esetben a lányok szívesebben vennék, ha egyetértésüket csak a mások által (?) kezdeményezett aláírásgyűjtéshez való csatlakozással kellene kifejezniük.

Megnéztük azt is, hogy a fiúk általános passzivitása vajon nem csökken-e az őket közvetlenül is érintő katonaiszolgálat-megtagadással kapcsolatban?

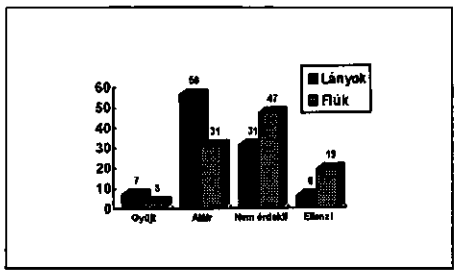

4. ábra
A nők képviseletének kérdésében

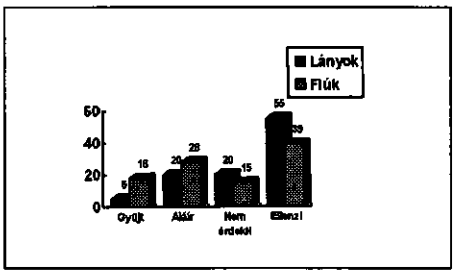

5. ábra
A katonaiszolgálat-megtagadás kérdésében

Eredményeink azt mutatják, hogy bár a szolgálatmegtagadás bizonyult az egyik leginkább mozgósító célnak a fiúk körében, több mint a felük kívül maradna egy ilyen akción: vagy azért, mert ellenzi a szolgálatmegtagadást, vagy azért, mert nem érdekli.

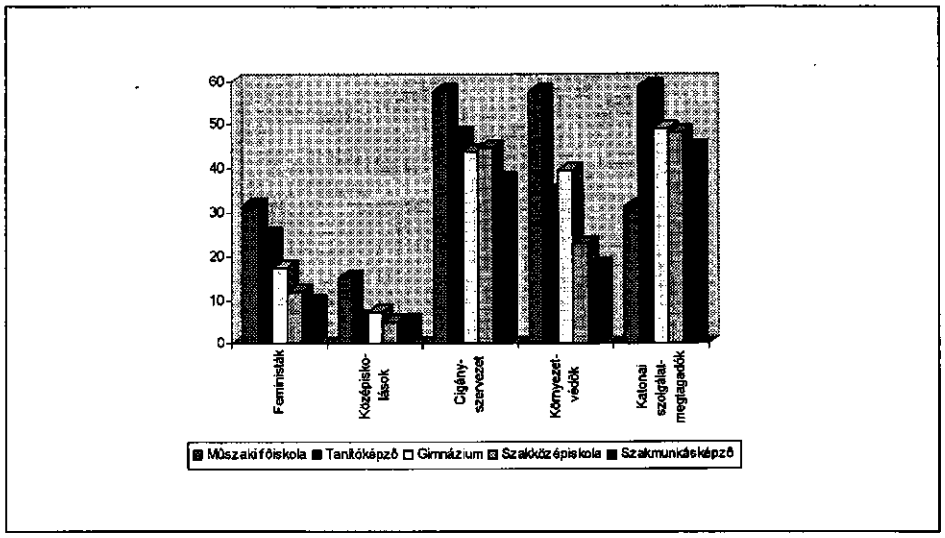

6. ábra
A középiskolások és főiskolások aláírásgyűjtési akciókhoz való elutasító viszonya, százalékban

Ahogy egyre feljebb haladunk az iskolai szintek mentén, úgy növekszik az elutasító attitűdök súlya. Az egyet nem értés és az elutasítás a cigányszervezetek és a katonaiszolgálat-megtagadás vonatkozásában volt a legjelentősebb. Figyelemreméltó, hogy a műszaki főiskolások állnak a leginkább szemben minden kezdeményezéssel, kivéve az őket közvetlenül is érintő, katonaiszolgálat-megtagadással kapcsolatos akciót. Különösen feltűnő a cigányszervezetek elutasítása. Ugyanakkor – éppen a szolgálatmegtagadást kivéve – a szakmunkásképzősök a leginkább nyitottak a kezdeményezések elfogadására és a hozzájuk való csatlakozásra.

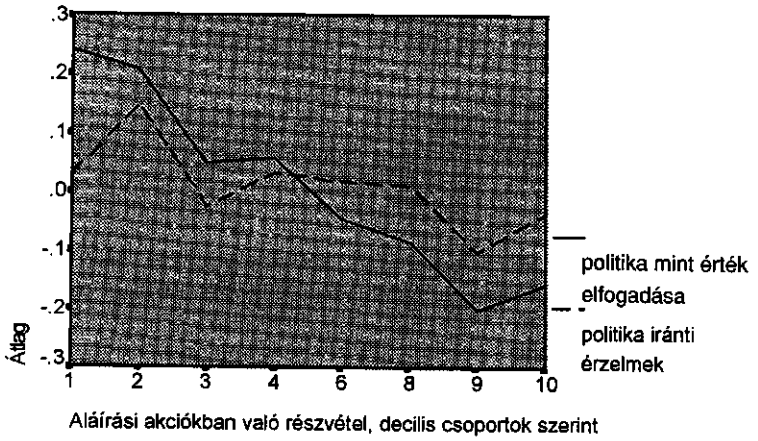

7. ábra

Az aláírásgyűjtésben való aktív részvétel és a politikai érzelmek, illetve a politika mint érték kapcsolata (az értékek és érzelmek faktorszkór-átlagai az egyes decilis csoportokban) (21)

Az aláírási akciók iránti nyitottság fordított arányban függ össze a pozitív politikai érzelmekkel és a politika értékként való felfogásával. A politika a legpasszívabbak szemében testesít meg a leginkább értékeket. Minél kevésbé tartják értéknek a diákok a politikát és minél kevésbé szeretik, annál inkább aktívabbak az aláírási akciókban.

Az osztályharc vonzereje

Kérdéseink harmadik csoportjával egy iskolai konfliktus kapcsán próbáltuk feltárni a diákok várható viselkedését. Az előzőeknél is erőteljesebb cselekvési mintákat kínáltunk fel, köztük immár olyanokat is, amelyek nincsenek tekintettel a demokratikus normákra. A következő történetet meséltük el: „Az egyik iskolában egy tanár megpofozott egy fiút, mert annak ellenére sem vette ki a fülbevalóját, hogy a tanár felszólította erre. Ha Ön is osztálytársa lenne ennek a fiúnak, mit tenne?" A továbbiakban nyolc reakciómódot kínáltunk fel:

– felszólítaná a tanárt, hogy kérjen bocsánatot a fiútól;
– felállna és kimenne az óráról;
– elmenne az igazgatóhoz és tiltakozna;
– levélben kérnék, hogy ez a tanár ne tanítsa őket tovább;
– éjszakánként minden fél órában telefonon ébresztenék a tanárt;
– szólnának az egyik diák befolyásos apjának, hogy járjon közbe a tanár elbocsátása érdekében;
– ülősztrájkkal tiltakoznának az ellen, hogy a tanár megtartsa a következő óráját;
– a tanár következő órájára nem mennének be.

A diákoknak mindegyik reakciómóddal kapcsolatban meg kellett mondaniuk, hogy így tennének-e, nem így tennének, de nem is is elleneznék, vagy pedig elleneznék.

A válaszok a következőképpen alakultak:

	Így tenne	Nem ellenezné	Ellenezné
Elmenne az igazgatóhoz és tiltakozna	36	47	17
Felszólítaná a tanárt, hogy kérjen bocsánatot	29	62	10
A tanár következő órájára nem mennének be	25	42	32
Levélben kérnék, hogy ez a tanár ne tanítsa őket tovább	24	50	26
Ülősztrájkkal tiltakoznának	21	42	37
Felállna és kimenne az óráról	18	57	25
Éjszakánként telefonon ébresztenék a tanárt	18	34	48
Szólnának az egyik diák befolyásos apjának	15	34	51

3. táblázat

Az iskolai konfliktussal kapcsolatos viselkedések, százalékban

A diákok mindenekelőtt azokat a viselkedésmódokat részesítenék előnyben, amelyek egyéni cselekvések. A szervezett, demokratikus tiltakozási formák a rangsor közepén találhatók. Az, hogy a tanár következő órájára nem mennének be, a harmadik helyre került. Ezt követi további két csoportos tiltakozási forma: a petíció és az ülősztrájk. Az utolsó előtti helyre került a legdurvább reakció, a tanár éjszakai zaklatása, az utolsóra pedig a tanár elbocsáttatása befolyásos ismerősök segítségével. A sorrend tehát egyrészt arról árulkodik, hogy a diákok számára az egyéni akciók a legtermészetesebbek, másrészt azonban arról, hogy a kollektív fellépés formái közül a demokratikusakat részesítik előnyben. Azt a jellegzetes kelet- és közép-európai reakciómódot, hogy ha valaki ellen valami kifogásunk van, ismerőseinken keresztül állunk rajra bosszút, csak minden hetedik diák választaná. Igaz, hogy minden harmadik viszont csendestárs lenne egy ilyen akcióban.

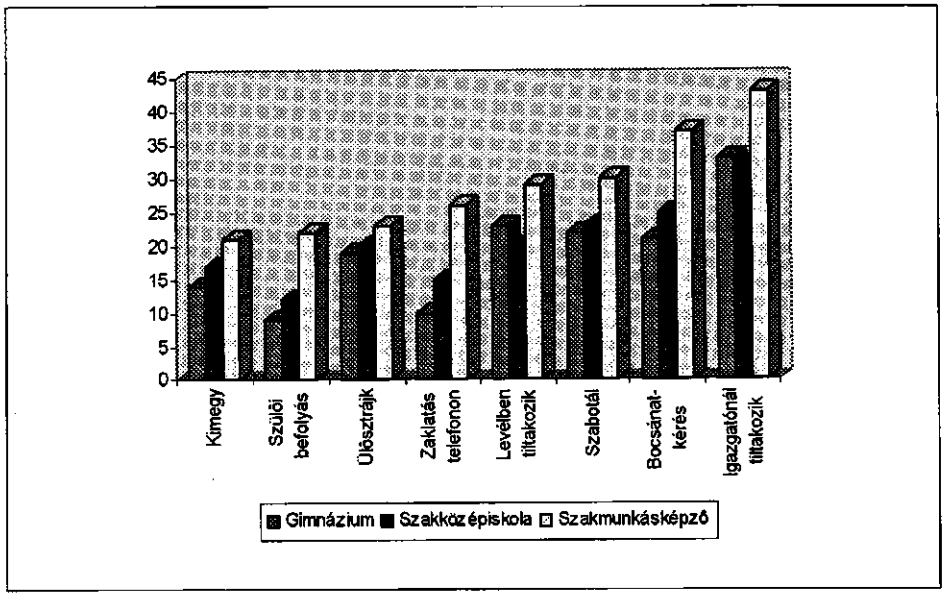

8. ábra

Az iskolai konfliktussal kapcsolatos viselkedések a különböző iskolatípusba járók körében, százalékban

A gimnazisták azonosulnak a legkevésbé minden tiltakozási formával, kivéve a levélben, illetve az igazgatónál való tiltakozást. A szakmunkástanulók lépnének fel igazságtalanságot elszenvedett társuk védelmében a legaktívabban. Ebben valószínűleg nemcsak a már eddig is tapasztalt nagyobb társadalmi akcióképességük és a politika világával szembeni elutasítóbb és ellenségesebb magatartásuk játszik szerepet, hanem az iskolával és a tanárokkal szembeni negatívabb érzelmeik is. Az iskolában ők látnak a legkevésbé olyan intézményt, amely az ő érvényesülésük előmozdításán munkálkodna. *(22)*

Ezúttal is megnéztük, hogy a felkínált cselekvési mintákhoz való viszony összefügg-e a politika érzelmi és értékelő percepciójával. A reakciómódok közül kiemeltük a radikálisakat, és ezek elfogadása alapján decilis csoportokba soroltuk a diákokat.

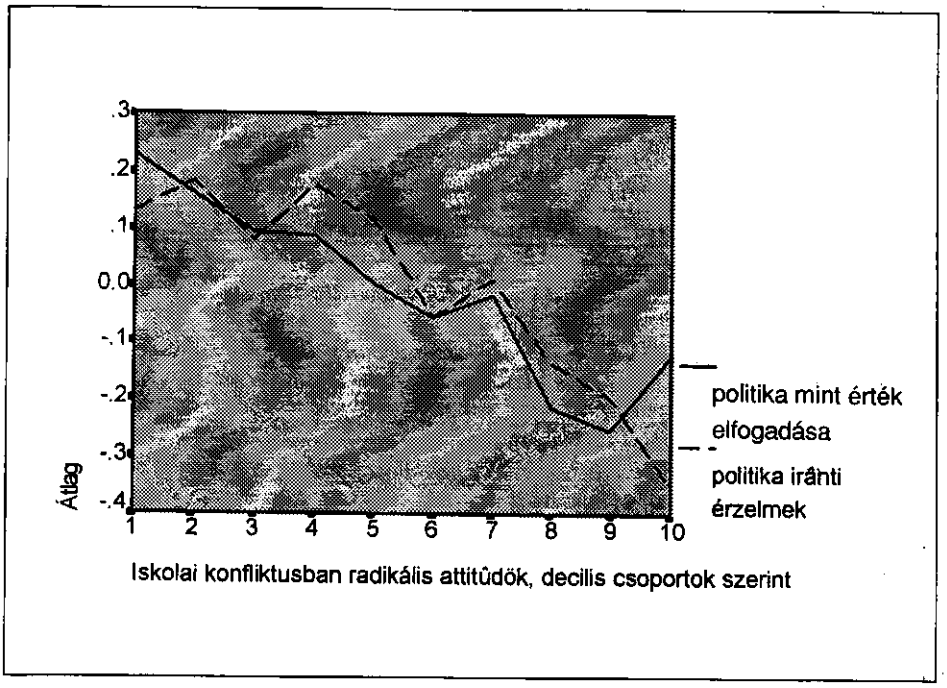

9. ábra
Az iskolai konfliktusban való radikális megnyilvánulások és a politikai érzelmek, illetve a politika mint érték kapcsolata; az értékek és érzelmek faktorszkór-átlagai az egyes decilis csoportokban (23)

Az ábra szemléletesen mutatja, hogy a radikális magatartás és a politika érzelmi és értékelő percepciója között szoros összefüggés van. Minél kevésbé szereti valaki a politikai intézményeket és minél rosszabb véleménye van a politika világáról, annál inkább azonosul a tanár-diák konfliktus radikális cselekvési mintáival.

A viselkedési formák mögött meghúzódó attitűdök feltárására főkomponens-elemzést végeztünk. Ily módon két főkomponens különült el. Az elsőn a radikális megnyilvánulások találhatók pozitív értékkel. Ilyen például a tanár zaklatása, a sztrájk, a tanóra szabotálása, illetve a szülői befolyás igénybevétele. A második főkomponens a demokratikus-tárgyalásos cselekvési mintákat szintetizálja: a levélírást, az igazgatónál való tiltakozást, a tanár bocsánatkérésre való felszólítását és az óráról való kimenetelt. Ezután azt néztük meg, hogy egyrészt a radikális, másrészt a tárgyalásos cselekvési minták elfogadásában milyen különbségek vannak az egyes iskolatípusok tanulói, illetve a fiúk és a lányok között.

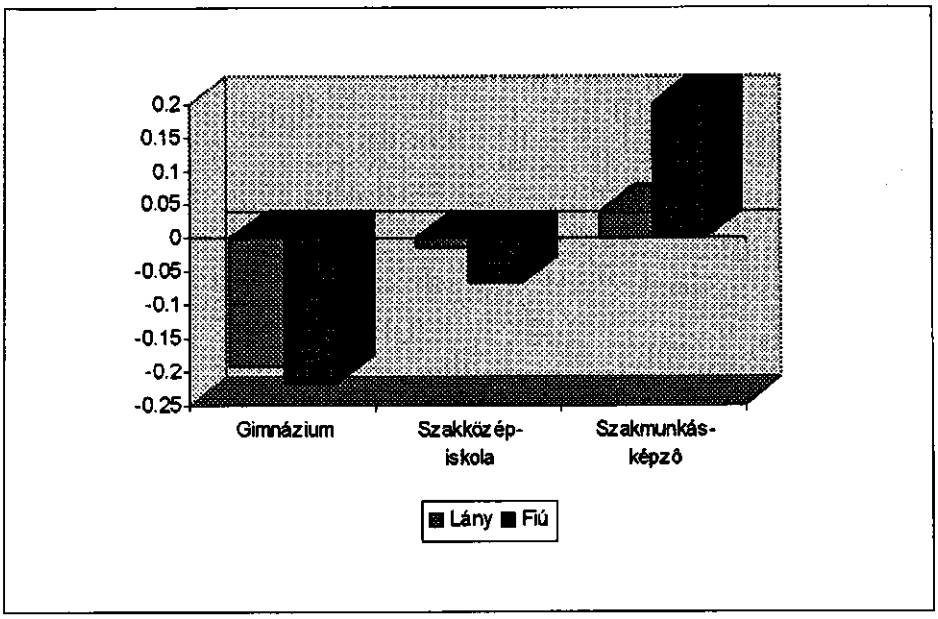

10/a ábra

A radikális cselekvési minták elfogadása a különböző iskolatípusokba járó fiúk és lányok körében, a radikalizmust kifejező főkomponens faktorszkór-átlagaiban

Az ábra jól mutatja, hogy minél alacsonyabb státusú iskola tanulóiról van szó, azok annál radikálisabbak. A három iskolatípusból egyedül a szakmunkásképzőbe járók helyez-

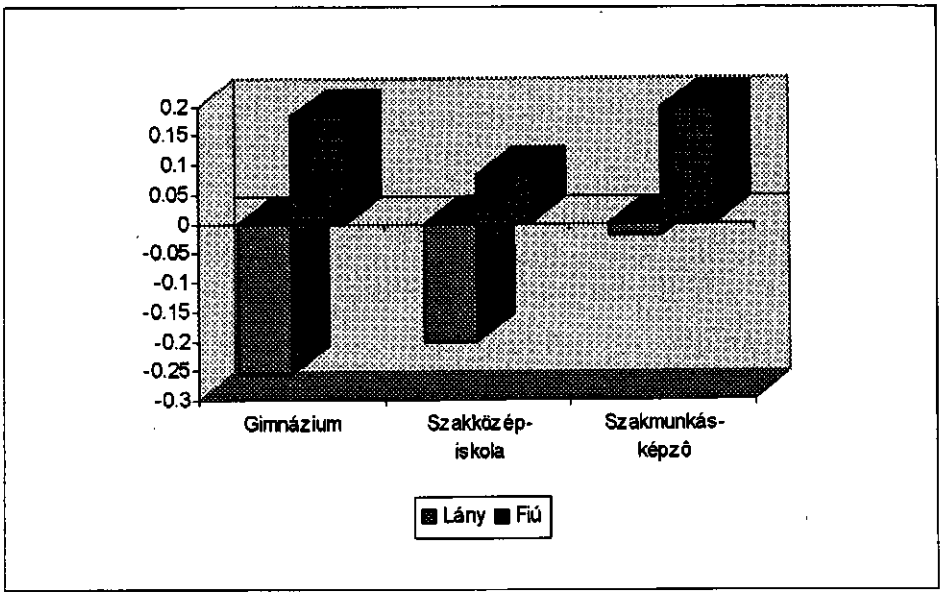

10/b ábra

A tárgyalásos cselekvési minták elfogadása a különböző iskolatípusokba járó fiúk és lányok körében, a tárgyalási készséget kifejező főkomponens faktorszkór-átlagaiban

kednek el az ábra pozitív térfelén. A radikális cselekvési minták legfőképpen közöttük, és ezen belül is a fiúk körében népszerűek, de a szakmunkástanuló lányok is pozitívan viszonyulnak ezekhez a mintákhoz. Ezzel szemben a gimnazisták nemre való tekintet nélkül elutasítják őket.

Rendkívül érdekes, hogy míg a radikális megoldásokhoz való viszony előjelében nem volt különbség a fiúk és a lányok között, akármilyen iskolába is jártak, addig a demokratikus-tárgyalásos cselekvési mintákhoz való viszonyuk már szöges ellentétben áll egymással. Mindhárom iskolatípus lányai elutasítóak ezekkel a mintákkal szemben mégpedig annál inkább, minél magasabb státusú iskolába járnak. A tárgyalásos cselekvési mintákhoz a fiúk viszonyulnak pozitívan. Ezek a szakmunkástanuló fiúk körében még valamivel népszerűbbek is, mint a gimnazista fiúk körében.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a fiúk sokkal nyitottabbak mindenfajta társadalmi cselekvési forma iránt. Különösen a szakmunkástanulók aktivizálódnának könnyen az elképzelt iskolai konfliktusban. Ők vonzódnak a legjobban a radikális-anarchisztikus megoldásokhoz. Ugyanakkor a szakmunkástanuló fiúk nyitottak a konfliktus tárgyalásos kezelésére is. A lányok alapvetően elutasítóak mind a demokratikus, mind a radikális megmozdulásokkal. Ez azért is különös, mert éppen a gimnazista lányok mutatkoztak leginkább nyitottnak, amikor a különféle társadalmi szervezetekhez való csatlakozásról volt szó.

Aktivitás, passzivitás, közömbösség

A továbbiakban a diákoknak a háromféle társadalmi cselekvési típushoz való viszonyát együttesen kezeltük, és kiszámoltuk, hogy egy-egy típus tevékenységi formáit átlagosan milyen arányban fogadták el, utasították el, vagy maradtak irántuk közömbösek. Az átlagszámokból megállapíthatjuk, hogy a cselekvési típusok nem egyformán aktivizálták őket. Ez a viszony az elutasítások oldaláról a következőképpen néz ki:

	A társadalmi szervezetekben való részvétel elutasítása	Az aláírásgyűjtési akciókban való részvétel elutasítása	Az iskolai konfliktusban való aktív részvétel elutasítása
A megkérdezettek együttesen	**49**	**25**	**27**
gimnazisták	46	31	33
szakközépiskolások	49	26	28
szakmunkástanulók	50	22	23

4. táblázat

A társadalmi cselekvés különböző formáinak átlagos elutasítása a különböző iskolatípusokba járók körében, százalékban

Az elutasítások és elfogadások átlagos számában nincsenek nagy különbségek a diákok között a cselekvési formák különböző típusaihoz való viszonyban. A legjobban az aláírásgyűjtés, a legkevésbé a hagyományos társadalmi szervezetek (jótékonysági szervezet, diákönkormányzat, hagyományőrző egyesület, emberi jogvédő szervezet, antirasszista szervezet, párt, sportegyesület, vallási szeretetszolgálat) vonzzák őket. A társadalmi szerveződés különböző formái közül a hagyományos szervezetek érintik meg a legkevésbé a diákokat: minden második elutasítja őket. Ha kiemeljük közülük a legvonzóbbat, a sportegyesületet, még kevesebben vennének bennük részt. Az egyén aktív közreműködését feltételező, új típusú és ad hoc jellegű megmozdulások esetében tehát sokkal inkább lehet számíthatani a közreműködésükre, mint a hagyományos formáknál. Az aláírásgyűjtési akciók csak egynegyedüket nem tudnák aktivizálni. Ugyanennyien nem csinálnának semmit az iskolai konfliktus kapcsán sem.

A diákok tekintélyes csoportját azok alkotják, akik az új típusú cselekvési formákat nem utasítják el, de nem is támogatják. Az érdektelenek aránya a következőképpen alakult:

A közömbösek aránya	Aláírásgyűjtés	Egy iskolai konfliktusban való állásfoglalás
a megkérdezettek körében	**25**	**41**
a gimnazisták körében	24	42
a szakközépiskolások körében	23	44
a szakmunkástanulók körében	27	37

5. táblázat

Az új típusú cselekvési formák iránt közömbösek aránya a különböző iskolatípusokba járók körében, százalékban

A diákok egy része tehát közömbös: ötven százalékuk semmilyen szervezetben nem kíván közreműködni, egynegyedüket nem érdekli semmiféle aláírásgyűjtési akció, további egynegyedük pedig elutasítja őket: nem ért egyet velük. Az osztálykonfliktusban a hallgatást választja a tanulóknak majdnem a fele, és jelentős azok aránya is, akik szerint a felkínált cselekvési minták elfogadhatatlanok.

	Részt venne a szervezetekben	Közreműködne az aláírás-gyűjtésben	Maga is aláírna	Az iskolai konfliktusra aktívan reagálna
A megkérdezettek együttesen	**46**	**10**	**37**	**21**
gimnazista lányok	55	7	41	14
szakközépiskolás lányok	51	10	43	17
szakmunkástanuló lányok	48	12	39	21
gimnazista fiúk	40	7	29	22
szakközépiskolás fiúk	40	9	34	20
szakmunkástanuló fiúk	42	10	33	27

6. táblázat

A társadalmi cselekvéstípusok elfogadása, százalékban

Az adatokból egyértelműen kiderül, hogy két tevékenységi forma inkább megfelel a lányoknak, mint a fiúknak. Minden iskolatípusban több lány venne részt a hagyományos szervezetekben és támogatná aláírásával a különböző ad hoc mozgalmak célkitűzéseit, mint amennyi fiú. Ugyanakkor a nyílt és konkrét konfrontációt példázó iskolai konfliktusra a fiúk általában aktívabban reagálnának. Ez alól csak a szakmunkástanuló lányok kivételek, akikből az iskolai casus belli ugyanolyan reakciót vált ki, mint a a gimnazista és a szakközépiskolás fiúkból.

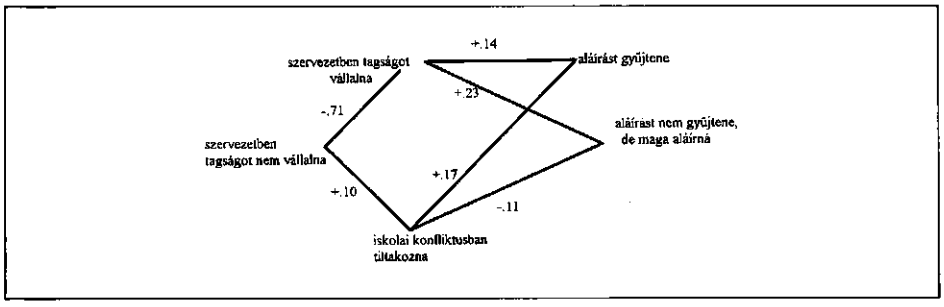

11. ábra

Az egyes cselekvési típusok iránti viszonyok közötti összefüggések, korrelációs együtthatókban

A páronkénti korrelációkból kirajzolódó modell alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a középiskolások társadalmi aktivitásában, illetve az ilyen irányú motivációikban kettős hatás érvényesül. Egyrészt az, aki több szervezetben vállalna aktív részvételt, szívesebben venne részt különböző aláírásgyűjtési akciókban, illetve írná alá maga is az aláírási íveket. Másrészt, amikor konkrét, akár a saját életükben is előforduló konfliktusra kérdezünk rá (egy iskolai konfliktusra), az derül ki, hogy a tennivágyás már csak azokat jellemzi, akik az aláírásgyűjtésben is tevőlegesen részt vennének. Ezzel párhuzamosan kimutatható az az összefüggés is, hogy azok, akik ugyan maguk szívesen csatlakoznának különböző szervezetekhez, de aláírásgyűjtésben személyesen nem vennének részt, az iskolai konfliktusban sem vállalnának semmilyen szerepet. Ez utóbbi összefüggés másik oldala, hogy azok, akik radikális magatartást tanúsítanának egy elképzelt osztálykonfliktusban, szervezetekben inkább nem vállalnának tagságot.

Mindezek alapján azt feltételezhetjük, hogy a középiskolások körében két magatartásminta válik el egymástól. Az egyik a személyes érintettségtől függetlenedő, a másik az érintettségen alapuló közösségi magatartást írja le. Azok, akik az elsőt követik, a formális társadalmi és politikai közéletbe szívesen bekapcsolódnak, ugyanakkor hiányzik belőlük a saját életükre vonatkoztatott, radikális érdekérvényesítő magatartás. A másik modellt követők éppen a saját életükben felmerülő konfliktusokban tanúsítanak aktív és radikális magatartást. Ez azonban az ő esetükben nem kapcsolódik össze a külső problémák iránti megértéssel és ezek felvállalásával. A két eltérő magatartásmodell csak egy szűk csoport esetében kapcsolódik össze.

A kétféle magatartás a legélesebben a gimnazistáknál válik szét:

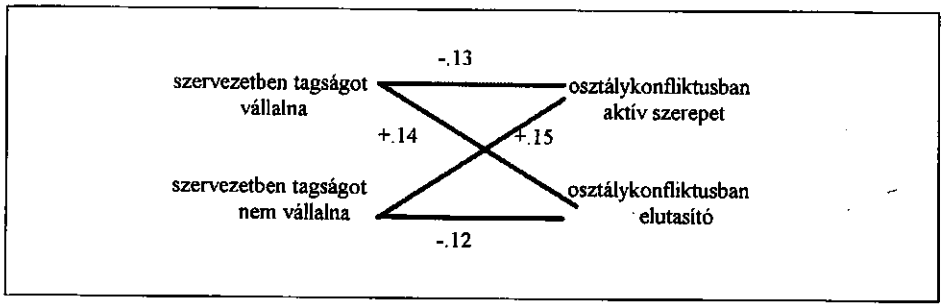

12. ábra
Az egyes cselekvési modellek páronkénti korrelációja a gimnáziumokban

Ugyanakkor, ha figyelembe vesszük az egyes típusokra jellemző csoportok tényleges nagyságát, azt látjuk, hogy annak ellenére, hogy a szervezetek iránt viszonylag nagy az érdeklődés (46 százalékos), ez nem párosul igazán a saját életükre vonatkozó érdekérvényesítéssel és cselekvési hajlandósággal. Ha azt a csoportot tekintjük a társadalmi közélet tekintetében érettnek, elkötelezettnek és cselekvésre késznek, amelyiknek a tagjai egyaránt képesek aktív cselekvésre az iskolai konfliktusokban (21 százalék), illetve a legkülönfélébb társadalmi konfliktusokban (a cigánykérdés, a környezetvédelem, a nők emancipációja kérdésében 10 százalék hajlandó aláírások gyűjtésére), akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az ilyen irányú késztetések már csak a diákok igen szűk csoportjaira jellemzőek.

Ha a különböző társadalmi cselekvési formák támogatottsága mentén (a szervezetekhez való csatlakozási készség, aláírásgyűjtés különböző célok érdekében, az iskolai konfliktussal kapcsolatos magatartások) klaszteljárással csoportokat hozunk létre, négy jellegzetes típust különíthetünk el:

Az első csoportot a lázadók alkotják. Ők a legradikálisabbak. Szemben állnak a társadalommal. A társadalmi cselekvési mintákhoz *a lázadás aktivitásával* viszonyulnak. A

politikát egészében elutasítják. A politikai intézmények iránti érzelmeik negatívak. A formális szervezetek iránt közömbösek, a demokratikus eljárásokat elutasítják. Nem szívesen csatlakoznak semmiféle aláíráshoz, viszont az iskolai konfliktusban ők a legrobbanékonyabbak. Ez a csoport azonosul leginkább a radikális-anarchisztikus viselkedési mintákkal. 671 diák tartozik ide (26 százalék). Köztük az átlagosnál nagyobb arányban képviseltetik magukat a szakmukástanuló lányok és fiúk.

A második csoportot *a demokratikus állampolgári mintákat követők* alkotják. Ők a legelkötelezettebbek a demokratikus cselekvési formák iránt. A politika világát nem utasítják el túlságosan, de nem is értékelik azt túl. A formális szervezetek iránti nyitottság és az aktív társadalmi (az aláírásgyűjtésben való) részvétel jellemzi őket. Elutasítják az anarchisztikus magatartásmintákat. Ebbe a csoportba 667-en tartoznak (25 százalék). Az átlagosnál több szakmunkástanuló fiú és gimnazista fiú található köztük.

A harmadik csoportot *a formálisan aktívak* alkotják. Tagjai a formális *állampolgári részvétel mintáit követik.* Nem lógnak ki a sorból, de nem is akarják magukat látványosan megmutatni. Miközben szívesen csatlakoznának különböző szervezetekhez, semmiféle konkrét cselekvéssel nem rokonszenveznek. E csoport tagjai viszonylag magasabb politikai ismeretszinttel rendelkeznek. A politika világát pozitívan értékelik, és a politikai intézmények iránt is pozitív érzelmekkel viseltetnek vannak. 729 diák tartozik ide (25 százalék), főként gimnazisták, fiúk és lányok egyaránt.

Végül a negyedik csoport tagjai is szemben állnak a társadalommal, de szembenállásuk – ellentétben az első csoport tagjaiéval – *passzív.* A cselekvési mintákhoz való viszonyuk az *elutasításon* alapul. Ők érzik a legkevésbé a magukénak a társadalmat, és ők érzik a legkevésbé befolyásolhatónak a társadalmi történéseket. A teljes elutasítás jellemzi őket a társadalmi szervezetek és cselekvési formák minden területén. Ők vannak a legkevesebben, 543-an (21 százalék). Az átlagosnál magasabb arányban találhatók köztük a gimnazista fiúk.

A társadalmi cselekvés általunk mért színtere tehát két részre oszlik. Az egyik a formális részvétel színtere, ahol a részvétel a szervezeti tagságban fejeződik ki. A másik színtér a tényleges részvételé, ahol a részvétel konkrét cselekedetekben fejeződik ki. Mind a formális, mind pedig a cselekvő részvétel jellegzetes állampolgári mentalitást feltételez: az előbbi az engedelmes, az utóbbi a lázadó állampolgárét. A kétféle részvétel között szakadás van.

A formális részvétel pozitívan függ össze a politikai ismeretekkel és a politika érzelmi és értékelő percepciójával. A formális részvételen alapuló mentalitás a mögöttes iskolai szintből táplálkozik. Ez alapvetően a gimnazistákat jellemzi, akik számára a formális szervezeti tagság, a viszonylagos politikai tudás, a nem túl negatív politikai érzelmek és a politika értékként való kezelése mintegy az általános műveltség kötelező elemeiként és a társadalmi státusz szükségszerű velejárójaként jelennek meg.

A cselekvésben való aktív részvétel viszont a politika elutasításával, a politika iránti negatív érzelmekkel függ össze. A cselekvés érzelemvezéreltté, ösztönössé, ellenőrizhetetlenné válik. Ez alapvetően a szakmunkástanulókat jellemzi, akik úgy érzik, a politika mezején nincs mit veszteniük.

Jegyzet

(1) Franciaországban 1979-ben jött létre az első gyermekönkormányzat, de már évekkel korábban elkezdődött ennek az intézménynek a kiformálódása. 1994-ben pedig már körülbelül hétszáz településen volt ilyen. A gyermekönkormányzatok ideális terepe a kis- és a közepes város. A tagság alsó korhatára általában 11–12 év, de van példa ennél fiatalabb önkormányzati tagra is. Magyarországon körülbelül egy tucat gyermek- és ifjúsági önkormányzat működik, elsősorban a községekben. Egy 1989-es, 12–16 éves fiatalok és szüleik körében végzett fran-

ciaországi vizsgálat szerint a gyerekek 83, szüleik 75 százaléka híve annak, hogy a településeken legyen gyermekönkormányzat. – PERCHERON, ANNICK: *La formation du civisme chez les enfants.* CEVIPOF, 1989.

(2) E funkciók ellátásához esetenként tagságra sem volt szükség, elég volt a szervezet tényének deklarálása és apparátusának működtetése. Ilyen volt például a Hazafias Népfront.

(3) Elég itt emlékeztetnünk az olvasót a legendás március 15-i budapesti tüntetésekre (és az ezek kivédésére kreált Forradalmi Ifjúsági Napok, a FIN központi rendezvényeire központilag engedélyezett kokárdákkal), a SZETÁ-ra, a repülő egyetemekre stb.

(4) Ez az oka annak, hogy a rendszerváltásig a magyar társadalom a sztrájk és a tüntetés minden formájára maga is félelemmel tekintett és a rendszer legitimitásának megkérdőjelezését látta bennük, amelyek egyúttal a forradalom és a vele járó véres konfrontáció lehetőségét is magukban hordták.

(5) „A reformértelmiségnek voltak reprezentáns vezetői, de nem alkotott *szervezeti politikai erőt*, ezt az uralkodó rendpárt nem is tűrte volna el." – BIHARI MIHÁLY: *A diktatórikus szocializmusból a pluralista demokráciába.* A magyar út 1987–1990. = *Magyar politika 1944–1993.* ELTE ÁJK Politológia Tanszék, Bp. 1993.

(6) Előbb például a SZETÁ-t, majd 1988-tól a TDDSZ-t, a TUDOSZ-t, a FIDESZ-t, a MISZOT-ot, az MDF-et, a Szabad Kezdeményezések Hálózatát stb.

(7) „A kényszerű tűrés álláspontjára helyezkedve, változatlanul nem fogadták el politikai partnerként ezeket az alternatív politikai szervezeteket és mozgalmakat. Hatalmi eszközökkel velük szemben (1988) május után fellépni már nem mertek..., együttműködni velük viszont nem tudtak." – írja erről BIHARI MIHÁLY *Változások és változatlanságok a politikai intézményrendszerben* című tanulmányában. = *Magyarország politikai évkönyve 1988.* Szerk.: KURTÁN SÁNDOR–SÁNDOR PÉTER–VASS LÁSZLÓ. R-Forma Kiadói Kft., Bp. 1989.

(8) Lásd erről pl.: ZSÍROS MÁRIA: *Vélemények a szervezethez tartozásról.* Ifjúsági Szemle, 1982. I. sz.; STUMPF ISTVÁN: *Az ifjúság társadalmi-politikai képviselete.* = *Biztonság és együttműködés.* A Magyar Úttörővezető, 1988. I. sz.

(9) Talán az egyetlen kivételt *Ráday Mihály* városvédő mozgalma jelentette, amely Magyarországon egyedülálló módon használta ki a televízió lehetőségeit, és amelynek nemcsak eredményes akciói voltak, hanem helyi egyesületei is létrejöttek.

(10) Egészen pontosan a következő megállapítást olvashatjuk *Gazsó Ferenc Nemzedéki orientációk instabil társadalmi környezetben* című tanulmányában az ifjúságról mint olyanról: „...olyan társadalmi csoportról van szó, amely képtelennek bizonyult a kollektív cselekvéshez szükséges szervezeti és szimbolikus erőforrások megteremtésére, érdekérvényesítő képessége fejletlen." Az e megállapításhoz tartozó lábjegyzet szerint: „A rendelkezésre álló reprezentatív felvételek alapján a fiatalok 0,39 százaléka tagja valamilyen ifjúsági szerezetnek.„ A szerző közelebbről nem nevezi meg, hogy mely vizsgálatok vezettek ilyen hajszálpontosan egybevágó eredményekre. Az sem derül ki, hogy az említett reprezentatív felvételek milyen formában tudakolták a szervezeti tagságot, és hogy a feldolgozás során mi minősült ifjúsági szervezetnek. = *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón.* Ezredforduló Alapítvány, Bp. 1995.

(11) Ugyanebben a tanulmányban olvashatjuk, hogy a megkérdezett fiatalok 1,8 százaléka volt 1994-ben tagja valamelyik politikai pártnak, további egy százalékuk pedig 1988 és 1993 között párttag volt ugyan, de időközben kilépett. A legtöbben szakszervezeti tagok (18 százalékuk), de 1988 és 1993 között a szakszervezetekből is többen kiléptek (a fiatalok 6 százaléka). – STUMPF ISTVÁN: *Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák.* = *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón.*, i. m.

(12) TRENCSÉNYI LÁSZLÓ: *Az iskola belső világáról. 1990 és 1995 között végzett empirikus kutatások alapján.* = *Tanulmányok a magyar közoktatásról 1995.* Szerk.: GYÖRI ANNA. Országos Közoktatási Intézet, Bp. 1996. A szerző 1993-as vizsgálatai alapján 10 százalékra teszi azoknak a 6–18 éves gyerekeknek az arányát, akiket az országos gyermek- és serdülőszervezetek elértek.

(13) A kutatást a Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézete végezte 2600 fős, az utolsó éves gimnazistákat, szakközépiskolásokat és szakmunkástanulókat a település és az osztály típusa szempontjából reprezentáló, országos mintán. Az adatfelvételre 1996. május 20. és június 10. között került sor, független kérdezőbiztosok közreműködésével. A tanulók a kérdőívet az osztályteremben töltötték ki. A kutatást az OTKA T 018428 számú kutatási támogatása és a Soros Alapítvány Közoktatási Programja tette lehetővé.

(14) Stumpf István említett tanulmányában a fiatalok 8 százaléka tagja valamilyen szabadidős szervezetnek.

(15) A diákok két százaléka említette, hogy tagja a diákönkormányzatnak, egy százalékuk a Vöröskereszt vagy a Máltai Szeretetszolgálatnak. Ugyancsak egy százalékuk jár valamilyen hagyományőrző, kulturális, illetve művészi tevékenységen alapuló szervezetbe. Fél százalékuk tagja valamelyik cserkész szövetségnek.

(16) A fiatalok politikai ismereteiről és értékeiről lásd SZABÓ ILDIKÓ–ÖRKÉNY ANTAL *Középiskolások állampolgári kultúrája* című kéziratos tanulmányát.

(17) Az adatok a kecskeméti Tanítóképző Főiskolán és a Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskolán végzett 1994-es vizsgálatból származnak. A vizsgálat mindkét főiskolán gyakorlatilag teljes körű volt. A vizsgálatról lásd: SZABÓ ILDIKÓ–HORVÁTH ÁGNES–MARIÁN BÉLA: *Főiskolások állampolgári kultúrája.* Kézirat, 1996.

(18) A politika iránti érzelmeket egy 35 fogalmat tartalmazó listával mértük. A diákoknak minden fogalomról meg kellett mondaniuk, hogy szeretik-e vagy nem, amit a fogalom jelöl. Természetesen arra is lehetőségük volt, hogy „nem tudom eldönteni" választ adjanak. A válaszokat faktorelemzésnek vetettük alá. Ezzel az eljárással a

felsorolt fogalmak szerveződésének logikáját tárhatjuk fel; azokat a rendezőelveket, amelyek körül a fogalmak csoportosulnak. A faktorelemzés során elkülönült egy faktor: a politika intézményi világának faktora, amelyhez a következő fogalmak kapcsolódtak: *kormány, köztársasági elnök, miniszterelnök, választás* és *politika.* Ezekkel a fogalmakkal főkomponens-elemzést végeztünk. A fogalmak egy főkomponensbe rendeződtek.
(19) A politika világának értékelését a következő kijelentésekkel vizsgáltuk: „Mindig is voltak kicsik és nagyok: a kicsik dolgoznak, a nagyok pedig politizálnak. A politikában mindig van valami hamisság, bárki csinálja is. A politizálásból az embernek csak baja lehet. A politikának nincsen semmi haszna." A kijelentésekkel faktorelemzést végeztünk. Ily módon egy főkomponenst kaptunk, amihez kapcsolódott az összes kijelentés. Ennek a főkomponensnek a faktorszkórjai a diákokat egy skálán helyezik el, aszerint, hogy mennyire azonosulnak a politikával, vagy utasítják azt el.
(20) A diákokat a szervezetek iránti nyitottságuk alapján – azaz annak alapján, hogy a nyolc szervezetből hányba lépnének be – tíz egyenlő csoportba osztottuk, majd megnéztük, hogy az egyes csoportok hogy kapcsolódnak egyrészt a politikai érzelmeket, másrészt a politika világának értékét kifejező főkomponenshez.
(21) az érzelmek és értékek faktorszkór-átlagairól lásd a *3. tábla* jegyzetcit!
(22) Ezt támasztja alá közvetetten az az adat, hogy az érettségit nem adó szakképző iskolákból kikerülő fővárosi fiatalok 44 százaléka választana más szakmát és más iskolát, ha újrakezdhetné, szemben az érettségit adó szakképző iskolákat végzettek 35 százalékával. – GARAMI ERIKA–SZABÓ ILDIKÓ: *Szakképzés, munka, társadalmi közérzet. Fővárosi fiatalok a szakképzésről és a pályakezdésről. = Szakképzés, munkaerőpiac és társadalmi közérzet. Empirikus kutatás a pályakezdő fővárosi fiatalok körében.* Fővárosi Pedagógiai Intézet, Bp. 1995.
(23) Az érzelmek és értékek faktorszkór-átlagairól lásd a *3. tábla* jegyzetcit!